

РУМЕН СТОЯНОВ

**РЪКО
МАХАЙ
КИ** ЖЕСТОВЕТЕ
НА БЪЛГАРИНА

София, 2021

На моите родители
Мария Хайлазова
и
д-р Борислав Стоянов

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Румен Стоянов, автор, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0931-0

ДА РЪКОМАХАМЕ!

Между многото и много неща, които българската културна самоличност понастоящем губи, са жестовете. Всеки, имащ сетива за нашите работи и възможност да проследи тяхното наличие през последните десетилетия, ще приеме, че днес българинът ръкомаха значително по-малко, отколкото някога, а това някога добре помня. Причини? Различни, ала подведими под общия знаменател национално обезличаване. Ще изброя някои.

Още на съвсем невръстните си потомци внушаваме, че да сочат с пръст не е красиво. Отрокът или отроковичката послушно прибират уличеното си в неприличие пръстенце и все по-рядко го употребяват за подобни непристойни деяния, неусетно придърпващи към грозно ръкомахане. Млади родителки, родители, а че и не твърде стари бабки, дядковци бдят чадата да растат, сякаш горните им крайници са пъхнати в невидима усмирителна риза. Из обществено возило двегодишен младенец понечва да упражни правото си на свободна волеизява, да улесни чувствата и мислите му да стигнат по-бързо, по-естествено до другиго. Тутакси грижовното родителско или бабешко-дядово тяло го срязва с едно „Стой мирен!“. Или малкото човече дори не бива удостоявано с двете мили слова, татенцето/мамичката безмълвно хваща шаващия крайник на собственото си дете и го привежда във вид, удобен за неръкомахане. По-великодушни родители имат любезността да изяснят на провиненото създанийце в какво

се състои наказуемата постъпка: „Пречиш на чичкото!“ Немирникът обаче упорства, сака да комуникира. Тогава чичето с разбиране изпълнява безотказно своя съзаклятнически дълг да подпомогне въпросните отец или матер, чиито възпитателни похвати са на изчерпване, и вметва: „Ти защо не слушаш мама (тати)?“, с което достойно внася лепта невръстникът да стане всежеланият послушник. Но последният още не се е издигнал до висотата на изискуемото и тогава любящото мамче неотменно го перва леко през пръстчетата: „Аз на тебе колко пъти ще ти повтарям?“ С това поредният урок по всепокорност приключва, често сподирен от сълзи. Той има великото предимство, че може да бъде изнасян всъде. Предпочитаната обстановка обаче е в присъствието на чужди люде. Тя позволява ситният почтипрестъпник да бъде най-добре разобличен: околоръстното гражданство забучва укоризнени погледи, сякаш вдига на щикове крехкото телце. Позволявам си да напомня, че депресиран, аутист не ръкомаха. Възпирайки – напълно излишно – ситен потомък да върши ръкомахащи деяния, неволно го подтикваме към ненужна плахост, свитост, улесняваща скованост, която на свой ред граничи с депресия, аутизъм.

Днешният българин е крайно раздразнителен. Дори създаде нарочна дума как да бъде наричан: нервак, нервачка. Подирим ли обстойно и задълбочено обяснение какво го сърди, неизбежно ще опрем до народната мъдрост, за кой ли път изпреварила учените глави: светът му крив. Пък щом светът му е крив, как щяло да не му доява невинното детско ръкомахане? Запретявайки на маляка да буйства с ръцете, спомагаме – в името на уж благовъзпитаност – той да стане неврастеник.

Още една от причините: възпираме децата да ръкоматат неприлично, защото, отнемайки това им право, ги пре-

върщаме в отдушник безнаказано да изливаме върху тях яд, гняв, да се разтоварваме от потискаща ни временна или постоянна неудовлетвореност, да се отървем от отровата вътре в нас.

Друга една от причините: западният човек, по-точно пример. Каква вина пък той носи за нашия растящ уклон към неръкомахане? Той не, ние да. Гледаме северноамерикански, английски, немски, шведски, френски и прочие филми. Какви съдржани особи щъкат из тях! Седят кро-тинко, приказват, действат, но: без ръкомаханици! Как да не им завидиш? Оти не сме като них? Слугата на лорд Еди-Кой е с бели ръкавици, мигар отговаря жестом на своя господар? Кога най-сетне ще се отърсим от тия ни маханици? Че то нашето разговор ли е? Сякаш нямаме уста, ще си избодем очите, като се разръкомахаме. А как ли му се виждаме на великия бял брат? Като ни гледа с какви движения общуваме, положително има ни за своего рода глухонеми. Поне като чехите да бяхме, така тихинко си шумолят край морето, чак тръпки на умилност ми лазват по снагата. Нашето разговорки ли е, гаче ще се хванем за гушите. Подсъзнателно смятаме, че действително културният човек не изразява чувства, мисли, ръкомахайки. Който не вярва, нека пита дядо Зигмунд и да ми обади какво му е рекъл виенският лекар.

В интерес на истината и в защита на сочещия младе-нец ще отбележа, че люде от южняшки национални култури – гръцка, италианска, испанска, кубинска и прочие – ръкомахат, та се кинат. А то ни най-малко не им е попречило да създават прекрасни творби. В сравнение с прежде упоменатите и множество подобни тям народи българите днешни стоим чинно с ръце, невнятно где заврени. Разбира се, не всеки южняк ръкомаха, не всеки северняк е съдржан, но индианец, общо взето, жестикულიра

къде-къде по-ограничено спроти човек, роден и отрасъл по Средиземноморието. Норвежец очевидно ръкомаха по-малко от бразилец. Бих турил българите в едно средишно положение: нито ръкомахаме обилно, нито жестикулираме твърде оскъдно, ала с уклон към затихващо махане. Всичко това би било забавно, ако не издаваше, откъдето и да го погледнем, загуба на национална самоличност (главанаци идентичност, а че идентитет ѝ викат): отпадат безмълвни знаци, нови не създаваме или прекалено оскъдно, а чопваме наготово чужди заготовки: растящото обезжестяване е част от безспорното разбългаряване: в името на криворазбирани благовъзпитаност и европейщина използваме все по-малко на брой жестове, а и все по-ограничена бива честотната изява на оцеляващите. В жестово отношение, както въобще на културното поприще, ставаме все по-безцветни, по-безлични, блудкави, размиващи се в безпощадното оцелостяване (гробализиране) на света. Понятна е сметката: колкото по-мижави сме, толкова по-лесно и по-евтино тоталитаризуеми, гробализуеми биваме. Пред моя заблеян поглед не е попадало умишление, разглеждащо връзката между смартфон и жестикулиране, та си позволявам да река следното.

Българи употребяват все повече смартфони, от известна възрастова граница надолу – поголовно, задължително. Сиреч все по-малко общуват с живи човеци пряко и това сложи рязък отпечатък върху честотата на жестикулиране. В подземен влак трима-четирима от петима седнали бучат нос в електронна гяволийка, шават завидно ловко с палци, не поглеждат ближния (когото трябва да обичаме; защо пък?!), камо ли с него да говорят, ръкомахат. При чатенето няма жестове, то нанася непоправим удар срещу тях. У младите бива насаждан навик да се свързват предимно електронно, а при тоя хват място за жестикулации няма.

Може да подразделим жестовете на лични, професионални, обществени. Достатъчно е да наблюдаваш по-внимателно някого ръкомахащ, за да разбереш: движенията, които прави, само негови са, в смисъл, че *той* посредством тях улеснява, онагледява *само свой* изказ, а не общоприет, тоест ако не чуваш какво той човек разправя, не си в състояние да възприемеш чрез жестовете му негови словесни послания. Повторено инакояче: ако гледаш общоприет жест, пък до слуха ти не идват съпътстващи го, обясняващи думи, пак тълкуваш жестовата препратка, ясна ти е буквената съответка, пък с лични жестове това е невъзможно и тази е отликата им с обществените.

Ако не всяка, то безспорно множество професии имат само тям присъщи жестове, които упражняващи я използват в своята дейност. Това са професионалните жестове, които не са предмет на моето скромнейшо справочниче. Умилно си спомням как през 1966-а, бидейки студент в Хаванския университет, пътувах дважди с нашия товарен кораб „Алкаид“, първия път работих като юнга в палубната команда срещу безплатни храна и билет от карибския остров до родината и видях мен непознати моряшки професионални жестове.

Извън сбирката остават и личните жестове. Тук привеждам единствено обществени жестове, и то само които успя да хване моя смиреност. Тъй че българските обществени жестове явно ще да са повече, доста повече, отколкото съм в състояние да покажа чрез настоящите оскъдни страници.

Към беглите редове, които съвсем не възнамеряват да бъдат някаква теоретична разработка, трябва да прибавя следната уговорка, защото е пряко свързана с подбора на даденостите, привлечени към „Ръкомахайки“. Тя се отнася до що е жест. Въпросът обхваща две подразделености. В

тесния смисъл под жест разбираме движение с ръка/ръце, изразяващо някакво повече или по-малко общоприето значение. Но в широкия смисъл жест е „движение на тялото и най-вече на ръката, с което се придава по-голяма изразителност на речта“. Определение в „Речник на българския език“, БАН, чийто първи (от досега излезлите петнадесет) том е от 1977-а. Ако с тялото също вършим жестове, следва да възприемем, че техният брой става много по-голям. И тълкуването дърпа към стойка: тя също може да изразява послание. Ако например седиш пред някого излегнат, по този начин безмълвно изказваш неуважение към него или свойщина.

Едно и също движение може да бъде жест или не в зависимост от обстоятелствата. Размахвам длан с опънати пръсти пред лицето: послание към някого, че долавям лош мирис; но при друго положение: само си вея в жегата, не отправям никакво съобщение към никого, а се разхлаждам. Съзнавам, невинаги е лесно да разграничим жест, мимика, стойка и обикновено движение, та понечвам да го правя, доколкото оскъдните ми знания го позволяват.

Може да разменяме жестове, сиреч да запитам безмълвно: *аз ли?*; да получа отговор *да, ти; не говорй; ела нататък*.

Би трябвало да ги събират, подреждат и тълкуват семиотици, семантици, но те витаят из приоблачни висоти, не снизхождат да удостояват с внимание тия простолюдушки ръкомаханици, то е под научното им достойнство. И ей ме защо, от немай къде, аз се хванах да пастря жестове, който не съм ни семиотик, ни семантик: като няма риба, и ракът е риба, едноок между слепци. Бидейки хем тутав, хем занимаващ се с куп работи едновременно, трябваше ми почти половин век да изкарам на бял свят нещо от българските жестове, а изпомряха люде, у които съм някои

виждал, пък сега никой не ги върши. Такива събирателства биват отбягвани, понеже са много времеемки: докато се мотаеш да издирваш това или онова, твой колега прочита двадесет книги по даден въпрос и написва поредната, он расте бързо, изоставаш ти.

Настоящият сборник ме връща в моята все по-далечна младост. През 1972-ра отидох за пръв път в Бразилия да изкарам първия от три престоя, сборно десет години от осемнадесетте, които изживях в онова, което ласкаво-подигравателно наричам латиноамерикански покрайнини на България. Тамошна книга с наслов „История на жестовите ни“ от Луиш да Камара Кашкудо ме сепна: защо, защо, как е възможно да нямаме подобно изследване, щом притежаваме несравнимо по-древна и богата цивилизация? Тоя нерад факт ме накара да следя жестовите на моите сънародници, та настоящите страници са плод на дълго, почти полувековно виждане, представляващо своего рода детективно заничание.

Нямам никакво намерение да извъртя научен труд, още по-малко история на българските жестове, въобще не си турям подобна цел. Тръгнал съм към нещо възможно ми най-просто: да издира, събера, опиша, изнеса част от националното ни жестово богатство, доколкото е по силите ми да го сторя. В този опит бях принуден да се опра единствено на себе си. Защото на нищо изпреварило ме не стъпих, а в продължение на десетилетия, макар и с пресекълки, търсех жестове, и то единствено на живо, озъртах се за тях, карах познати да ми ги изпълняват, гледах да ги хващам у люде, неподозиращи, че от тях вземам едн-що, някои възстановявах по памет, дори в чужбини; там, видех ли някой жест, питах се имаме ли го, какво би направил в този случай българин, за да изкаже безмълвно същото. Бидейки събирач на жестове, съм събирач на мигове, нали жест е

краткотрайност? И срам – не срам, признавам пред любо-мъдрия читател, може би очакващ семантико-семиологични прозрения, че не ще намери тук нищо подобно: зяпах из околоръста, бележех кое как, че да го съхраня и предам на следходници. Методологията, която прилагам, е методологията при лов на пеперуди: мерне ми се жест, захлупа го. И още: по разни поводи си припомнях жестове, често четейки. Възстановяването им далеч от майчиния-бащиния биваше плод на мъката по нея.

У нас освен по памет най-много жестове издирих в родното ми село Драганово и на гара Горна Оряховица, където многожди чаках влак за София и оползотворявах времето, пишейки или озъртайки се за жест. Понякога той благоволяваше да ме удостои у някого, пък няхам с какво да го скрепя на хартия и току си го повтарях наум, че да не ми убегне, и чак в столицата го отбелязвах. В тия мои похождения разбрах, че примерно тържища не са подходящи: ръцете висят опънати с торби, чанти, а благодатни за наблюдения са кръчми, там пиенето развързва не само езици, но и отприщва ръкомахания. Но в такива заведения, бидейки непущач и непияч, не ми е приятно да ходя. Както се вижда, моето събирачество бе съвсем любителско и моля да не бъде търсено под вола теле. Ще съм признателен, ако някой, прелистил тия писанийца, се почувства насърчен да не изпитва срам, заедно ръкомаха, което според все по-широко разбиране бива смятано за невъзпитаност, едва ли не просташина. Още по-драго ще ми е, ако някой престане да възпира детенце в порива му да онагледя движенията своите недостигащи или напирещи думи. За мен ръкомаханици не са осъдителни прояви, а непринуден изблик на жизненост, жизнелюбие, човек, изпаднал в униние (сега дълбокомъдро му викат депресия), не ръкомаха, кюта окумен, седи кротинко, не ще да помръднува.

Все пак без опорни точки не минах и не виждам защо да ги премълчавам. „История на жестовете ни“, издателство „Мелораментош“, Сао Пауло, 1976, с. 284, подслонява 333 жеста, описани и изтълкувани от големия бразилски народоведец Луиш да Камара Кашкудо, до нейното отпечатване автор на четиридесет и осем книги, сред тях двутомен „Речник на бразилското народотворчество“. За Кашкудо, чието дело по размах и значимост не можем да обозрем, някой бе казал, че посветил своя дълголетен живот да събира ненужни неща, без които не можем. Неговата „История“ е увлекателно съчетание между начетеност и сладкост, вкусно подправени с хумор. Тя ме подтикна да се заема с нашите жестове, без никаква самозаблуда относно скромнейшите ми възможности; просто си рекох, че все някой трябва да ги спаси.

Другата ми опорна точка бе „Речник на жестовете (Испания и Испаноамерика)“ от Джовани Мео-Дзилио и Силвия Мехия, авторско издание, Богота, 1980. Вземайки предвид площта на испаноезичието, проснало се отсам и отвъд Атлантика, и броя на обитателите му, двутомникът е внушителен сбор от усилия на осемнадесет сътрудници, по един от държава, участвали в съставяне на речника, притежаващ заслуги на академичен труд. Бразилецът е прибягнал само до букви, а колумбийците са привлекли помощта на снимки.

Българският безсловесен език обхваща твърде по-голям брой жестове от включените тук (защото подминавам професионалните жестове). Нека помислим с колко ръчни движения борава примерно един диригент на филхармония. Естествено, подминал съм ги, както и безкрайното множество в други области на човешката дейност.

Когато през май 1977-а ми донесоха в София упомнатата работа на Кашкудо, тя ми отвори очите за цяла една

действителност и ме накара да се питам кои са жестове-
те на българина, какво той казва неизречено. Съзнах, че в
тая нова за мен област съществува празнота, сиреч жестът
стои извън обсега на отечественото ни знакознание, поне
аз не можах да се добера до разработки.

Година по-късно, през април 1978-а, в автобус, който
щеше да закара пътници от самолет до софийската летищ-
на сграда, присъствах на кратък разговор. Пред вратата
на леталото застана униформен мъж, с махове на ръце-
те, кръстосвайки ги над главата, привлече вниманието на
стюардесата в автобуса до шофьора, направи ѝ следните
знаци: с изпънат показалец посочи нея, сетне гърдите си,
изправи го отвесно пред тях, захапа същия показалец вече
поставен водоравно в устата, с длан към земята и опънати
останалите пръсти. Вярно или не, разтълмих посланието
ето как: „Ей, ти, тука съм, погледни ме, за мен искам един
сандвич.“ Никъде другаде не съм виждал последния жест и
не разбрах дали битува между летищни служители, или е
уговорка, измислена за още по-тесен кръг, може би некол-
цина, тоест има съвсем лични жестове. И оттук пък бихме
навлезли, по-скоро кривнали, в необятната област на лич-
ната безсловесност. Пък аз ни най-малко възнамерявам да
изчерпя жестовата съкровищница на българите, само над-
зървам към нея. Радостен ще съм, ако успея да накарам ня-
кого да се не срамува от своите ръкомахащи сънародници,
а дано и сам той му поотпусне края и прибягва по-волно до
безсловесна изказност.

В една или друга степен жестовете имат отклонения
спрямо онова, което може да се вземе за основно тяхно
изпълнение, и него съм отбелязал, без това да бъде раз-
бирано като пренебрежение или непознаване на разно-
видности. Някои жестове притежават название (хващам
се за главата; въртя палци; дълъг нос; среден пръст; клати

ми се ръката), представляващо пределно сбито описание на действието. Ала невинаги е така, повечето жестове не битуват в обществото със собствено име, та ги описвам без название. Това нерадо положение идва навярно от обстоятелството, че жестовете принадлежат към пренебрегваната част от нашата култура – за съжаление, никак малка, понеже далеч не се изчерпва с въпросните ръкомаханици.

Впрочем не съществува точна разграниченост между жест, мимика, поза. „Речник на българския език“, БАН, 1987, досежно първото заявява: „Движение на тялото и най-вече на ръката, с което се придава по-голяма изразителност на речта“. Тъй ако е, жестове се ройват до безчетност, щото какви ли не телесни подкрепи използваме да придаваме повече изразителност, пантомимата цяла целеничка би попаднала в това прекалено щедро очертано полезрение. Според „Речник на чуждите думи в българския език“, Милев, Братков, Николов, „Наука и изкуство“, 1970, жест е „Движение на ръка, лице или глава при говорене за подчертаване на казана мисъл“. Възражението би било поне това, че жест се прави и при неказана мисъл, че он замества изричането на мисъл.

Но да не изпадам в критикарство. За нуждите на моята книжица важно бе да установя какво е предмет на вниманието ѝ. „Български тълковен речник“, Андрейчин и други, „Наука и изкуство“, 1963, спрямо жест е още по-стесняващ: „Движение, махане с ръце при говор или като израз на някакво желание.“ Пак там мимика е „Движение на лицевите мускули като израз на душевни състояния; изкуство да се изразяват мисли и чувства с движения на лицевите мускули и със съответните жестове“. Тоест има случаи, когато жест (ръчно движение) и мимика (лицеви движения на мускули) образуват едно цяло. Както и да опитваме, винаги ще има една оспорима област на такива движения.

Жена отмята коси назад, повдигайки ги с ръце, по тоя начин явно иска да привлече нечий поглед, да намекне, че си я бива; това жест ли е? Разбира се, тя изобразява послание към някого, някои. В потвърждение на това колко неясна е границата, деляща жест и мимика, ето какво четем на заглавната страница в „История на жестовете ни“: *Едно изследване на мимиката на Бразилия*. Та хем жестове, хем мимика. Тъй като жестово разговаряме най-вече посредством горните си крайници, с право можем да наречем тоя вид общуване език на ръцете.

Нали жестовете не сме ги събирали, проучвали (според мен трябвало е овреме да ги записват фолклористи, краеведи), както народните умотворения, ще да са твърде повече, отколкото смогнах да вместя тук.

Подредбата на жестовете в труда ми не следва никакво ръководно начало или връзка между тях, всеки е сам по себе си, числовото им указване се прави за улеснение и прегледност, а не по каквото и да било инакво съображение. Както думите, също и жестовете могат да придобиват в зависимост от смислообкръжението (контекста) различни приобозначения (конотации), давам основни значения, а не всички възможни.

Тъй като в продължение на десетилетия се озъртах да докопам някой жест, бях своего рода безплатен ловец на безмълвни бисери. Но южняци, вадещи ценни миди от водни дълбини, са предалеч, та не ми остава друго, освен да се запиша в някоя тукашна ловджийска дружинка, при все че не възнамерявам да трепя твари.

Всеки жест е представен в своя основен вид, пък бил той опровержим, отклонения в изобразеността съм ги прескочил. Тук изнесеният безсловесен език на българите е весело засвидетелстване на нещо, възвестявано от тежката наука като знакова система. Но стига приказки, да минем

към дела, сиреч жестове, още по-сиреч кефене. С благодарност бих приел всеки жест, който според великодушния читател би трябвало да влезе в настоящото сборниче. Щом бързо, бърже минаваме от разред соцтоталитаризирани в гробализирани, поне да удостоверим овреме, че все още притежаваме една ръкомахаша черта в националната си културна самоличност, дорде не е съвсем изчезнала, овиртуалчена и тя: компютризираният човек не ръкомаха, той лекинко натиска копченца, оно му е жестикулирането, тъй изкусителната с бързина и евтиния електронна връзка убива жеста заедно с прякото общуване между човеците. И точно затова: да живее жестът наш насущний.